

Vedlegg 4 – Bosettingshistorie

Innledning

Goarahat og Sandvikhalvøya har vært et bosettingsområde i hele perioden det har bodd folk i Finnmark. Her finnes en rekke spor etter boplasser og tilknyttede aktiviteter fra alle perioder fra og med eldre steinalder og fram til i dag. Menneskene har for det meste valgt å bosette seg ganske nær fjæresonen, men på grunn av landhevninga etter siste istid så ligger boplassene på ulike nivå i terrenget alt etter hvor gamle de er. De eldste boplassene ligger opp mot 50 meter over dagens havnivå – og slike boplasser er det registrert flere av i området. Som regel blir boplasssporene yngre jo nærmere man kommer dagens havnivå. Dette mønsteret brytes på 1900-tallet, da lokalisering i forhold til vei blir viktig.

Forhistorisk tid

Fra den første bosettinga fant sted for omkring 10 000 år siden og fram til rundt 1 600 e.Kr. har økonomien vært basert på utnyttelse av naturressurser – jakt, fangst, fiske og sanking. Fra den tidligste bosettingsfasen kan man finne spor etter enkle, små boliger – antagelig telt – som man lett har kunnet flytte videre til nye boplasser. Etter hvert blir boligene mer permanente konstruksjoner med gulv som har vært gravd ned i terrenget. Sporene fra de største og mest solide boligene dateres til rundt 2 000 f.Kr. Goarahat og Sandvikområdet har flere felt med slike tufter.

Fram mot år 0 ser vi at et felles symbolspråk kommer til uttrykk over store geografiske områder på Nordkalotten. Endringene er del av en langvarig prosess som har resultert i konsolidering av en egen samisk etnisitet blant jeger-sanker samfunnene i nord.

På Sandvikhalvøya er det registrert store felt med bergbilder i form av rødmalte figurer. Det er mulig disse bildene kan forstås ut fra menneskenes ønske om å signalisere felles verdier innad og forskjellighet til tilgrensede kulturer utad. På denne måten kan bergbildene og menneskene i Porsanger knyttes direkte til den samiske etnisitetsprosessen.

Tamreindrift og husdyrhold

Fra 1500-tallet førte økt fangst som følge av økt handel og skattelegging til at bestanden av villrein og andre pelsdyr ble redusert. Samtidig ble et begrenset jordbruk vanlig i sjøsamiske områder. Det er også på denne tida vi får utviklinga av tamreindriften som en spesialisert samisk næring. Dette skjedde parallelt med kolonisering i form av kirkeetableringer og ekspansjon av norsk bosetting, først langs kysten og deretter innover i fjordene.

I Porsanger fikk jordbruk og husdyrhold en økende betydning sammen med utmarksressurser og fisken i sjøen. Fra rundt 1600-tallet er en "tradisjonell" sjøsamisk økonomi til stede:

Kombinasjonsdrift med husdyrhold og fiske, fangst av sjøpattedyr og sjøfugl, samt utnyttelse av et rikt spekter av ressurser i skogen, på fjellet, i vann og elver. Det var i tillegg vanlig at sjøsamene hadde noen tamrein, både for kjøtt og for transport. Et slik bredt næringsgrunnlag har gitt de sjøsamiske familiene stabilitet og økonomisk sikkerhet.

Også reindriften har brukt området Goarahat og Sandvikhalvøya som sommerbeite for rein, selv om de viktigste reinbeitene ligger lenger innover på fjellet. Tidligere var det vanlig at reindriften folk hadde tette bånd til sjøsamene i området. Dette forholdet kalles "verdde" på samisk.

Sjøsamisk kulturlandskap

Dagens kulturlandskap er altså resultat av menneskers tilstedeværelse i rundt 10 000 år. Kanskje mer enn noe annet har det tradisjonelle sjøsamiske kombinasjonsbruket - sammen med de naturgitte forutsetningene - bidratt til å gi landskapet det særegne uttrykket som det har i dag. Sporene etter tradisjonell sjøsamisk bosetting i området er tallrike. Eksempelvis i form av gammetuffer, som i mange tilfeller har vært typiske sjøsamiske fellesgammer der folk og husdyr har hatt tilhold under samme tak.

Det finnes mange åpne områder med en rik flora som trives der husdyr beiter. I tillegg kommer dyrket innmark, gjerder, veier, stier og båtstøer, som utgjør viktige elementer i kulturlandskapet. Det ble slått både på enger nær gården og på såkalte utmarkslåtter, som kunne være til dels langt unna på fjellmyrer og ute på øyene. På øyene høstet man i tillegg viktige ressurser som muldebær, egg og dun.

Etter hvert ble det vanligere med gjødsling av jorder nær gården. Husdyrmøkk ble spredt utover og også fiskeavfall og tang og tare kunne brukes som gjødsel. Overgang til dyrking av jorda nær gården gjorde at utmarksslåttene gradvis mistet sin verdi. Sporene etter disse aktivitetene er i ferd med å forsvinne, men stedsnavn og fortellinger bidrar til å vedlikeholde kunnskapen om dem.

Kulturlandskapet er også mer enn det som er synlig på land. For sjøsamisk kultur har sjøen og de ressursene som fjorden har gitt vært av stor betydning. Navn på fiskegrunner samt kunnskap om méder for å lokalisere viktige fiskeplasser, er en viktig del av den sjøsamiske kulturarven, og tydeliggjør at også landskapet under vann inngår som en viktig del av det sjøsamiske kulturlandskapet.

Goarahat og Sandvikhalvøya er et av fjordområdene i Finnmark der sjøsamisk kultur og levemåte har stått sterkt fram til i dag. De fleste som bor her erkjenner og er stolt av sin sjøsamiske bakgrunn.

Bosettingen fra ca. 1850-1940

På slutten av 1800-tallet var ett av de største handelsstedene Kolvik i Porsanger. I tillegg var det handelsvirksomhet både i Borbevuotna/Ytre Billefjord og en periode i Goarahat.

I følge Porsanger bygdebok var det relativt gode høyavlinger på 1850-tallet. I Billefjord var det ved telling i 1856 en potetbonde og 128 rein. I 1859 ble Finnmark landbrukselskap stiftet. Landbrukselskapet skulle bekjempe sultefôring, arbeide for bedre jordbehandling, torvskjæring og treplanting og arrangere fjøs- og dyrskuer. Rundt 1870 mente fylkesagronomen det var for lite gjødsling, ingen grøfting, gjerding eller hesjing i området. Landbrukselskapet likte ikke krakesetting som de mente virket både til tap av og til forringelse av høyet. Innmarka ble forsømt fordi det var for mye bruk av utmark.

I 1890 var amtsagronomen på befaring i 238 fjøs i Porsanger. Han var da meget fornøyd med foring og pleie av dyrene. Det beste stellet fant han i Ytre og Indre Billefjord, samt i Børselv. Tang og tare ble bruk mye til fôr. Tare ble skåret med tareljå, helst om våren ved fjæresjø på ca. 2 favners dyp. Tangen skar man med kniv eller rev for hånd. Hoder og slog av fisk ble også bruk til fôr. Lyng ble skavet eller revet med hendene. Røsslyng var regnet som et godt fôr. Rogneløv, bjørk, selje og dvergbjørk ble brukt, samt kvister som man skar med kniv om sommeren og gav kyrene etter kalving. Reinmose ble sett på som næringsrikt fôr, det gav mye melk, var renslig og ga god lukt i fjøset. Mosen ble også revet med hendene, men helst skavet. En håndlaget trespade med skarpslipt stålplate ble brukt til å skave mosen. Bregneløv ble spesielt brukt i vinterhesjer.

Strenghesjer ble ikke tatt i bruk før 1910, bla fordi høyet var kort og egnet seg lite til hesjing. Tørking skjedde på bakken. En hjell ble i noen tilfeller brukt. Staking (sette i kraker) eller vinterhesjing ble helst foretatt med utmarkshøyet. For å beskytte vinterhesjene for rein ble de gjerdet inn. Løypingsgryte ble også brukt til dyrefor, denne ble laget på følgende måte: først la man høy i bunnen, deretter tang, tare, lyng, mose, fiskeavfall og eventuelt andre ting som hestemøkk. Så begynte man på nytt med samme lagvis fordeling. Så slo man over vann og satte på kok et par timer.

På 1900-tallet livnærte de fleste i Porsanger seg på naturhushold og det var det vanlig å kombinere fiske og jordbruk. Velstanden ble målt blant annet etter antall dyr, stabbur, båter, redskaper o.l. Det var vanlig at gården i Billefjordområdet hadde 2-3 kyr, 1 hest og 10-12 sauer, og høns. Det fortelles om kurasen "Finnkua" på 1920-tallet. Det var små kyr med stort hode, oftest hvit med røde flekker, rødsidet eller sortsidet og kollet. Dyrene melket opptil 1500 liter i året og ga fet melk. Sauene var små, men fikk 4-6 lam, kjøttvekten av et voksen dyr var 12-14 kg.

I samme tidsperiode nevnes en egen hesterase - Porsangerhesten. Den var regnet som langt bedre enn finlandshesten som også var vanlig i Finnmark. Porsangerhesten var vel 1,40 høy og sterkbygget, nøysom og rask. Fargen var gjerne rød eller lys skimlet.

Mellom Anopset og Stabbursnes fantes noen av de største gårdsbrukene. Her var det godt beite. Det var separator på alle gårdene og det ble solgt sauekjøtt og litt smør til Honningsvåg og Hammerfest. På 10 år fra 1929 -1939 ble det nydyrket over 2 000 dekar jord i Porsanger. Under jordbrukstillingen i 1939 var Porsanger blitt en av de mest betydningsfulle jordbrukskommunene i Finnmark, med over 9 300 dekar jordbruksareal i drift og 219 dekar potet. Det var stort hestehold i området på grunn av veiarbeid og transport av varer fra kaia i Sarvvesvuotna/Kolvik og Billefjord til Karasjok. Hestene gikk på vidda om sommeren i store flokker. Mye vinterfôr ble hentet fra utslåtter vinterstid med hest. Billefjord-folk hadde utslåtter ved Billefjordelva og i Gorbovuonavzi, øst og sør for Stuorra Jeahkir. Disse ble brukt frem til 1940-årene. Den dyrka jorda lå nært sjøen. Jorda var av ganske god kvalitet. Det var eget landbrukslag i området som hadde ploger og harver. Noen dyrket gulrot, kålrabi, neper og rabarbra.

På 1930-tallet hadde i alt 14 av 19 reinbyer i Karasjok sine sommerbeiter i Porsanger. Det førte til en del uoverensstemmelser. Blant annet gjorde reinen skade på enga hvert år og da særlig utslåttene.

Bosettingen fra krigen og fremover

Den nyere landbrukshistorien fra krigen og fremover for Goarahat og Sandvikhalvøya - utvalgte kulturlandskap er foreløpig lite skriftlig dokumentert. Denne perioden har i sterk grad formet dagens kultur og kulturlandskap. Mange lokale personer sitter med stor kunnskap om denne perioden. Dette er kunnskap som har stor betydning for videre forvaltning av området. Det er et ønske om at kartlegging av nyere landbrukshistorie blir et viktig tiltak. Noen stikkord som er funnet i ulike skriftlige kilder:

- De tradisjonelle næringskombinasjonene med jordbruk og fiske, jakt og fangst, bærplukking og dunsanking, samt løsarbeid ble videreført etter gjenreisningen
- Utbygging av jordbruket fortsatte i etterkrigstida. Det ble blant annet bygd flere nye veier til Sandvik.
- På 70-tallet var det stor nybrottsaktivitet mange steder i kommunen.

Høstingskultur

Høstingskulturen står fremdeles sterkt i Porsanger. Både det utvalgte området og store deler vest for E6 og fjorden med alle øyene er viktig del av denne høstingskulturen. UKL området har omtrent 17 lakseplasser, halvparten private og resten FeFo-grunn (ca. 6 var utleid). Storviltjakt på elg og småviltjakt på rype er vanlig. FeFo kan tildele vedteiger til befolkningen, dette er en lang tradisjon som fortsatt holdes i hevd.

Det er også flere som produserer ved for salg. Eggsanking foregår på øyene om våren. På høsten sankes det multer, blåbær, tyttbær og krøkebær. Urter og sopp sankes også. Flere dyrker potet og gulrot til eget bruk og enkelte produserer også noe for salg. Det er imidlertid ingen som driver med videreforedling eller salg av lokal mat eller andre produkter i større skala.

Øyene har vært viktige ressursområder for den sjøsamiske befolkningen i Porsanger. Mer om det kan leses i artikkelsamlingen «Den gang var det jo rikelig med fisk - Lokal kunnskap» fra Porsanger og andre fjorder som blant annet Sjøsamisk kompetansesenter har medvirket til. Lokalbefolkningen har også tradisjon på å holde bestanden av rødrev på øyene på et forsvarlig nivå for å regulere fuglebestandene og i tillegg sørge for forsvarlig egguttak.

Tradisjonshåndverk/næring

Mange i UKL området driver med håndverk/ duoddji. Det er aktivt lokalt sjøsamisk håndtverkslag innenfor UKL området. Mearrasámi Duodjedálli som holder kurs i ulike samiske håndverkstradisjoner. Det finnes også trebåtprodusenter, og disse driver også med reparasjon og innredning av gamle trebåter.